

प्रकरण क्रमांक एक

प्रास्तविक

प्रकरण क्रमांक एक : प्रास्तविक

- १.१ प्रस्तावना
- १.२ संशोधन समस्येची गरज
- १.३ संशोधन समस्येचे शब्दांकन
- १.४ संशोधन समस्येची व्याप्ती व मर्यादा
- १.५ संशोधनाची उद्दिष्टे
- १.६ संशोधनाची गृहीतके
- १.७ संशोधन पद्धती
- १.८ प्रकरणीकरण
- १.९ समारोप

१.१ प्रस्तावना

अनुभवातून शिक्षण व शिक्षण क्षेत्रात संशोधनाची सुरवात झालेली आहे. स्थळ, काळ व गरजेनुसार शिक्षणाचे स्वरूप बदलत असून शैक्षणिक समस्यादेखील बदलत आहेत. नवीन शैक्षणिक आकृती बंधानुसार १०+२+३ स्तरावर अध्ययन-अध्यापनाचे काम करित असताना शिक्षणस्तरांचे पूर्वप्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च माध्यमिक, महाविद्यालयीन आणि विद्यापीठीय असे स्तर दिसून येतात. विविध स्तरावरील अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया आणि शिक्षण-प्रशिक्षण कार्यक्रमांची राबवणूक प्रशासकीय स्तरावर केली जाते. निरक्षरासाठी स्वतंत्र शासकीय कार्यक्रम राबवला जातो आहे. विविध सेवाभावी संस्थांच्या पातळीवर शिक्षणक्षेत्रासाठी अशासकीय कार्यक्रम राबवले जात आहेत. शालेय शिक्षण, अनौपचारिक शिक्षण, निरक्षरासाठी शिक्षण, प्रौढासाठी शिक्षण, वंचितासाठी शिक्षण असे अनेक कार्यक्रम राबवले जात आहेत. प्रत्येक स्तरावर, प्रत्येक गटासाठी शैक्षणिक ध्येय धोरणे उद्दिष्टे अर्थातच वेगवेगळी आहेत. परंतू राष्ट्रीय शैक्षणिक ध्येय मात्र व्यक्तिमत्वाचा सर्वांगीण विकास हेच आहे. राष्ट्रीय ध्येय- धोरणानुसार भौगोलिक, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक गरजेनुसार अभ्यासक्रमांची रचना केली जाते. प्रत्येक स्तरावर अभ्यासक्रमानुसार क्रमिकपुस्तके, पाठ्यपुस्तके, संदर्भपुस्तके, हस्तपुस्तिका, मार्गदर्शिका इ. साहित्य राज्य पाठ्य पुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळामार्फत तज्ञ पुस्तक लेखक, समीक्षक, परिक्षकांच्या मदतीने तयार केले जाते.

महाराष्ट्रात माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावर महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाने तयार केलेल्या क्रमिक पुस्तकांच्या माध्यमातून राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणांची उद्दिष्टे साध्य करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. वैज्ञानिक दृष्टिकोनावर आधारित समाज व्यवस्था निर्माण होण्यासाठी माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील सर्वच अध्ययनार्थीना प्रत्येक घटनेबाबत शास्त्रीय माहिती देणे आवश्यक आहे. वैद्यकीय क्षेत्रात संशोधन केल्या जाणाऱ्या अनेक रोगांच्या तुलनेत एडस् हा अगदीच नवा रोग म्हणावा लागेल. एडस् या रोगाची ओळख होऊन जेमतेम पंधरा - वीस वर्षे झाली आहेत. तत्पूर्वी एका अनामिक रोगाने अनेक व्यक्ती जगाच्या कानाकोपऱ्यात मरण पावल्या परंतु त्या अनामिक रोगाचे नामकरण होण्यास मात्र १९८१ साली उजाडले. प्रचंड वेगाने, बिनबोभाटपणे जगभर पसरलेल्या एडसरूपी सैतानाने गरीब-श्रीमंत, स्त्री-पुरुष, लहान-मोठे असा भेदभाव न करता आपला पाश आवळला आहे. आजार झाल्यानंतर त्यावर औषधोपचार करण्यापेक्षा आजार होऊ नये

यासाठी प्रयत्न करणे हितावह ठरते या उक्तिनुसार एडस् बाबत माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावर शिक्षण घेणाऱ्या अध्ययनार्थींना एडस्बाबत शास्त्रीय शिक्षण देणे गरजेचे आहे. माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावर शिक्षण घेणारे अध्ययनार्थी सर्वसाधारणपणे १५ ते १८ या वयोगटातील असतात. सदर वयोगटातील व्यक्ति कायदानुसार प्रजननक्षम नसल्या तरी सुद्धा शारिरिकदृष्ट्या लैंगिक अवयवांचा परिपूर्ण विकास झालेल्या असतात. सहजसुलभ मानवी वर्तनानुसार लैंगिक आकर्षणाच्या भावनेतून भावी आयुष्याच्या नाजूक वळणावर शरीररूपी गाडीने वाकडे वळण घेतल्यास अपघाताने गाडीचाच सर्वनाश होऊ नये म्हणून एडस्बाबत शास्त्रीय शिक्षण देणे अत्यावश्यक आहे.

१.२ संशोधन समस्येची गरज

जगातील एडस्ची बाधा झालेल्यामध्ये २५ टक्के पेक्षा जास्त रुग्ण १८ वर्षाखालील असून त्यांना एडस्ची बाधा होण्याची असुरक्षित लैंगिक संबंधाशिवाय अनेक कारणे आहेत. लैंगिक शिक्षणाच्या अभावामुळे एडस् संसर्गाच्या शक्यता वाढतात. मुलीला तिच्या आईकडून मासिकपाळी, गरोदरपण, मातृत्व इत्यादीबद्दल थोड्याफार प्रमाणात माहिती मिळते परंतु मुलांना असे शिक्षण पालकांकडून मिळत नाही. त्यामुळे मुले अशी माहिती मिळविण्यासाठी जोखीम उचलतात. परिणामी मानसिक वैफल्य, मद्यपान, मादक द्रव्याचे सेवन, शारीरिक भूक भागविण्यासाठी केलेले व्याभिचार इत्यादी गैरप्रकारामुळे गुप्तरोग होण्याची शक्यता वाढते. सध्या वैद्यकीय क्षेत्रातील नेत्रदिपक प्रगतीमुळे काही गुप्तरोग काळजी व औषधोपचाराने पूर्णपणे बरे होतात. परंतु आजअखेर जगातील बहुतांशी देशामध्ये एडस्वर प्रभावी लस निर्मिती करण्यासाठी अथक संशोधन चालू असूनही प्रभावी औषध अथवा लसनिर्मिती होऊ शकलेली नाही. त्यामुळे एडस्विषयक जाणीव जागृती होण्यासाठी, एडस्बाबतचे समज गैरसमज, एडस्चा प्रतिबंध एडस् प्रसाराचे/संसर्गाचे मार्ग इत्यादीबाबत शास्त्रीय शिक्षण देणे गरजेचे आहे.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाने तयार केलेल्या नवीन अभ्यासक्रमाच्या प्रचलित पाठ्यपुस्तकामध्ये इ. ११ वी व इ. १२ वी च्या क्रमिक पुस्तकामध्ये एडस् विषयक पुरेसा पाठ्यांश नसल्यामुळे संबंधिताना एडस् विषयक शास्त्रीय माहिती मिळू शकत नाही. फक्त इ. ११ वी व इ. १२ वी विज्ञान शाखेकडील जीवशास्त्राच्या पुस्तकात कुष्ठरोग, कावीळ, कर्करोग या सारख्या औषधोपचाराने पूर्णपणे बऱ्या होऊ शकणाऱ्या रोगांच्या बरोबरीने एडस् या रोगाला स्थान दिले आहे. त्यामुळे इ. ११ वी व इ. १२ वी विज्ञान शाखेकडील जीवशास्त्र विषय असणाऱ्या अध्ययनार्थीनांच

एडस् बाबत शास्त्रीय माहिती मिळते. इ. ११ वी व इ. १२ वी च्या इतर शाखातील (कला, वाणिज्य, एम.सी.व्ही.सी.) अध्ययनार्थीना एडस् विषयक शास्त्रीय माहिती मिळत नाही. उच्च माध्यमिक स्तरावरील अध्ययनार्थी सर्व साधारणपणे १५ ते १८ या वयोगटातील असून आजअखेर १८ वर्षाखालील एडस्ची बाधा झालेल्यांची संख्या एकूण एडस् बाधितांच्या जवळ जवळ २५ टक्के इतकी आहे. म्हणून उच्च माध्यमिक स्तरावरील अभ्यासक्रमात एडस् विषयक शास्त्रीय माहिती देऊ शकणारा पाठ्यांश असणे गरजेचे आहे.

१.३ संशोधन समस्येचे शब्दांकन

मार्गदर्शकांच्या मार्गदर्शनाखाली आणि संशोधन समस्यासंदर्भातील महत्व व गरजेच्या प्रस्तुत विवेचनाच्या आधारे संशोधन समस्येचे शब्दांकन खालीलप्रमाणे केले आहे.

संशोधन समस्या

उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये एडस्विषयी जाणीव जागृती होण्यासाठी साहित्यनिर्मिती असे संशोधन समस्येचे स्थूल स्वरूप असून उच्च माध्यमिक स्तरावरील इ. ११ वी च्या विद्यार्थ्यांमध्ये एडस्विषयी जाणीव जागृती होण्यासाठी लिखित साहित्यनिर्मिती असे संशोधन समस्येचे निश्चित स्वरूप आहे.

संशोधन हे एक शास्त्रीय अभ्यास कार्य आहे. शास्त्रीय अभ्यासातील संज्ञा एका विशिष्ट अर्थाने वापरल्या जातात. संशोधन विषयाची व्याप्ती व मर्यादा स्पष्ट व्हाव्यात यासाठी संशोधन समस्येच्या विधानात वापरलेल्या विविध संज्ञांचे स्पष्टीकरण वाचकाला होणे आवश्यक आहे म्हणून संशोधन समस्या शब्दांकनातील महत्वाच्या संज्ञांचे स्पष्टीकरण खालीलप्रमाणे केले आहे.

उच्च माध्यमिक स्तर

म्हणजे १९८६ च्या नविन शैक्षणिक धोरणानुसार १०+२+३ या आकृती बंधातील +२ स्तर असून इ. ११ वी चा वर्ग म्हणजे +२ स्तरावरील पहिला वर्ग असून त्या वर्गामध्ये कला, वाणिज्य, विज्ञान व एम सी व्ही सी या विद्याशाखांचा समावेश होतो.

एडस् विषयी

या शब्दामध्ये एडस् बाबत म्हणजे एडस् या नव्यानेच उद्भवलेल्या असुरक्षित लैंगिक संबंधाशिवाय इतर अनेक मार्गाने प्रसारित होणाऱ्या असाध्य रोगाचा समावेश होतो.

जाणीव जागृती

म्हणजे रोगाच्या प्रसाराची कारणे, प्रतिबंधाचे विविध मार्ग, रोगग्रस्त व्यक्तीने घ्यावयाची काळजी, रोगामुळे होणारे वैयक्तिक, कौटुंबिक, सामाजिक व राष्ट्रीय नुकसान याबद्दल जाणीव होणे.

साहित्यानिर्मिती

म्हणजे कोणत्याही घटनेबाबत विस्तृतपणे दिली जाणारी माहिती व अशी माहिती देण्यासाठी तयार केलेले साहित्य मग ते लिखित असेल, चित्र असेल, दृकश्राव्य असेल, प्रयोग असेल, प्रतिकृती इत्यादी असेल.

लिखित साहित्य

म्हणजे एखाद्या घटनेसंबंधी तयार केलेले लिखित साहित्य. संशोधन समस्येसंदर्भात एडस् या रोगाचा इतिहास, उगम, प्रसार, लक्षणे, चाचणी, निदान, समज-गैरसमज, प्रतिबंधाचे विविध मार्ग इत्यादी बाबतीत वैज्ञानिक चौकटीत राहून विद्यार्थ्यांसाठी तयार केलेले लिखित साहित्य होय.

१.४ संशोधन समस्येची व्याप्ती व मर्यादा

प्रस्तुत संशोधन समस्येची व्याप्ती कोल्हापूर महानगरपालिका क्षेत्रातील अनुदानित विनाअनुदानित तसेच शासकीय मराठी व इंग्रजी माध्यमाची फक्त मुलींची व मुलामुलींच्या उच्च माध्यमिक विद्यालयातील इ. ११ वी च्या वर्गापुरती मर्यादित आहे. कोल्हापूर महानगरपालिका क्षेत्रात एकूण २६ उच्च माध्यमिक विद्यालये असून प्रत्येक उच्च माध्यमिक विद्यालयात इ. ११ वी च्या प्रत्येक विद्याशाखेचा सरासरी एक - एक वर्ग आहे. प्रत्येक तुकडीत सरासरीने ६० ते ७० अध्ययनार्थी आहेत. म्हणजेच कोल्हापूर महानगरपालिका क्षेत्रातील उच्च माध्यमिक विद्यालयात अंदाजे ६,००० (२६×४×६० = ६२४०) अध्ययनार्थी अध्ययनाचे कार्य करीत आहेत. प्रस्तुत संशोधनाच्या कार्यवाहीसाठी संशोधकाने एकूण उच्च माध्यमिक विद्यालयांच्या ५०% म्हणजे १३ उच्च माध्यमिक विद्यालयातील इ. ११ वी च्या

२० तुकड्यांची म्हणजे २१% व ६,००० अध्ययनार्थीमधून प्रत्येक तुकडीतील २० या प्रमाणे एकूण ४०० अध्ययनार्थींची यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीने निवड केली आहे.

१.५ संशोधनाची उद्दिष्टे

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने एक मुख्य उद्दिष्ट व काही उप-उद्दिष्टे निश्चित केली आहेत. लिखित साहित्य निर्मितीच्या माध्यमातून एडस्विषयी जाणीव जागृती करणे असे मुख्य उद्दिष्ट निश्चित केले असून मुख्य उद्दिष्टांच्या अनुषंगाने पुढील तीन उपउद्दिष्टे निश्चित केली आहेत.

- (१) विद्यार्थ्यांच्या एडस्विषयक ज्ञानाविषयी जाणीव जागृतीची माहिती घेणे.
- (२) एडस्विषयक शास्त्रीय माहिती असणारे लिखित साहित्य तयार करणे.
- (३) एडस्विषयक जाणीव जागृती संदर्भात लिखित साहित्याची परिणामकारकता तपासणे (कोल्हापूर महानगरपालिका क्षेत्रातील कांही उच्च माध्यमिक विद्यालयामध्ये फक्त कला शाखेचे तर कांही उच्च माध्यमिक विद्यालयामध्ये फक्त वाणिज्य शाखेचे तर कांही उच्च माध्यमिक विद्यालयामध्ये फक्त विज्ञान शाखेचे अध्ययन-अध्यापन कार्य होते. कांही उच्च माध्यमिक विद्यालयामध्ये कला, वाणिज्य, विज्ञान आणि एम.सी.व्ही.सी या चारही विद्याशाखांच्या अध्ययन-अध्यापनाचे कार्य होते. उच्च माध्यमिक विद्यालयातील विविध विद्याशाखांचे अध्ययन-अध्यापन कार्याप्रमाणे शाखानिहाय स्पर्धीकरण परिशिष्टामध्ये देण्यात आले आहे.)

१.६ संशोधनाची गृहीतके

प्रस्तुत संशोधना दरम्यान संशोधकाने मुख्ये उद्दिष्ट व उपउद्दिष्टांच्या अनुषंगाने काही गृहीतके गृहीत धरली आहेत. एडस्विषयक शास्त्रीय माहिती असणाऱ्या लिखित साहित्याच्या अध्ययन-अध्यापनातून गृहीतके साध्य होतील असे अपेक्षित आहे.

- (१) संबंधित अध्ययनार्थींना एडस् या रोगाची प्राथमिक लक्षणे व चिन्हे यांची माहिती होईल.
- (२) एडस् या रोगाच्या प्रसाराशी संबंधीत धोकादायक बाबींची माहिती मिळेल.
- (३) एडस् या रोगाच्या प्रतिबंधाचे विविध मार्ग समजतील.

- (४) एडसग्रस्त व्यक्तीने घ्यावयाच्या काळजीबाबत माहिती होईल.
- (५) एडसमुळे होणारे वैयक्तिक, कौटुंबिक, सामाजिक आणि राष्ट्रीय नुकसान समजून येईल.

१.७ संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधन वर्तमान परिस्थितीशी निगडित असल्याने सर्वेक्षणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे. संशोधन समस्येसंदर्भात वर्णनात्मक सांख्यिकी परिमाणे वापरून सद्यस्थिती कोणती आहे जाणून घेण्यासाठी सर्वेक्षणात्मक संशोधन पद्धती उपयोगी ठरणार आहे. प्रस्तुत संशोधन पद्धतीच्या आधारे मिळालेल्या आधारसामग्रीचे संकलन, वर्णन, स्पष्टीकरण, अर्थनिर्वाचन व मुल्यांकन करता येऊन चांगल्या बदलासाठी योग्य मार्गदर्शन करता येईल असा संशोधकास विश्वास वाटतो. संशोधनासाठी आवश्यक आधारसामग्री संकलित करण्यासाठी प्रश्नावली आणि संरचित स्वरूपाच्या मुलाखती या साधनांचा वापर केला आहे.

प्रश्नावली

प्रश्नावलीच्या माध्यमातून संशोधन वस्तूसंबंधीच्या पूर्व नियोजित प्रश्नांना मोजक्या, नेमक्या व लिखित स्वरूपात उत्तरे प्राप्त केली जातात. एकच प्रकारचा वस्तुनिष्ठ प्रश्नप्रकार असणारा प्रश्नसंच प्रत्येक प्रतिवेदकाला सारख्याच परिस्थितीत सोडवावयास दिल्यामुळे प्रश्नावली नियंत्रीत, वस्तुनिष्ठ व गटाच्या मुलाखतीसारखी असते. प्रश्नावली तिच्या गुणामुळे व वापरण्यास अतिशय सुलभ असे संशोधन साधन असल्यामुळे फार लोकप्रिय आहे. त्यामुळे तिच्या मर्यादा, गुण-अवगुण, चांगल्या प्रश्नावलीचे नियोजन व प्रशासन कसे असावे या बाबतची मार्गदर्शक तत्त्वे, प्रश्नावलीची भाषा, व्याकरण, छपाई, सुबकता, वैधताविषयक कसोट्या इ. बाबींचा विचार करून प्रश्नावली तयार केली आहे. प्रश्नावली तयार करण्यासाठी अनुभवी शिक्षक-प्राध्यापक, विषय तज्ञ, मार्गदर्शक यांची मदत घेण्यात आलेली आहे. प्रश्नावलीचा मसुदा तयार केल्यानंतर त्याची चाचणी घेऊन त्यामध्ये जरूर त्या सुधारणा करून प्रत्यक्ष संशोधन कार्यवाहीसाठी वापर केला आहे.

मुलाखती

संशोधन समस्येसंदर्भात प्रत्यक्ष माहिती मिळविण्याचे एक उत्तम व प्रभावी साधन म्हणजे मुलाखत आहे. पूर्व नियोजित मुद्यांवर आधारित दिलेल्या उत्तरांद्वारे वैध व विश्वसनीय माहिती

मिळविण्यासाठी समोरासमोर बसून केलेले संभाषण म्हणजे मुलाखत होय. मुलाखतीच्या माध्यमातून प्रतिवेदकांची मते, विचार, अभिप्राय यांची स्वतंत्र नोंद घेतली आहे. प्रस्तुत संशोधनादरम्यान समाजातील विविध स्तरातील व्यक्तिसाठी संरचित मुलाखतीचे आयोजन करण्यात आले होते. मुलाखत देणाऱ्याचा अनुभव, भावना, विचार, समस्या मुलाखतीमध्ये स्पष्ट झालेल्या असतात. मुलाखतीचा हेतू स्पष्ट करून घेतलेली मुलाखत प्रामाणिकपणाचा निर्वाळा देऊ शकते. प्रस्तुत मुलाखतीसाठी संशोधकाने स्वतःच्या वैशिष्ट्यानुसार, संशोधन समस्येशी संबंधित व्यक्तीची निवड केली आहे. त्यासाठी प्रतीवेदकांचे समाजातील स्थान, सामाजिक स्तर, संशोधन समस्येसंदर्भातील आवड व ज्ञान, समाजकार्याची व संशोधनाची आवड विचारात घेऊन मुलाखत घेण्यापूर्वी प्रत्यक्ष संपर्क साधून मुलाखतीचा हेतू कथन केला आहे.

नमुना निवड

प्रस्तुत संशोधनाच्या कार्यवाहीसाठी आवश्यक नमुना जनसंख्येतून निवडला आहे. जनसंख्येत सर्व घटकांचा अंतर्भाव असतो. परंतु वेळ, पैसा, श्रम यांचा विचार करता सर्व जनसंख्येतून माहिती संकलन करणे शक्य नसल्यामुळे यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीने नमुना निवड केलेली आहे. प्रस्तुत संशोधन कोल्हापूर महानगरपालिका क्षेत्रातील उच्च माध्यमिक विद्यालयातील इ. ११ वी च्या विविध विद्याशाखातील १५ ते १८ वयोगटातील अध्ययनार्थींशी संबंधित आहे. संशोधन पद्धती या स्वतंत्र प्रकरणात नमुना निवडीबाबत विवेचन असल्यामुळे येथे या बाबत विस्तृत विवेचन देण्याचे जाणीवपूर्वक टाळले आहे.

माहिती संकलन

प्रस्तुत संशोधन वर्तमान परिस्थितीशी निगडित असल्यामुळे सर्वेक्षणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करून माहिती संकलन केले आहे. संशोधन समस्येशी संबंधित माहिती संकलनासाठी प्रश्नावली व मुलाखती या संशोधन साधनांचा वापर केला आहे. माहिती संकलनासाठी कोल्हापूर महानगरपालिका क्षेत्रातील उच्च माध्यमिक विद्यालयातील इ. ११ वी च्या विविध विद्याशाखातील अध्ययनार्थींचा एक गट व समाजातील विविध स्तरातील व्यक्तींचा एक गट यांचा उपयोग केला आहे. पहिल्या गटाकडून प्रश्नावलीच्या माध्यमातून तर दुसऱ्या गटाकडून संरचित मुलाखतीद्वारे माहिती संकलित केली आहे. प्रश्नावलीच्या माध्यमातून उपलब्ध झालेल्या संकलित माहितीवर संख्याशास्त्रीय प्रक्रिया करून

मध्यमान, टी परिक्षिका मूल्य आणि गुणानुक्रमातील फरकावरून सहसंबंध काढला आहे. वर्णनात्मक व अनुमानात्मक संख्याशास्त्रीय परिमाणे वापरून अर्थनिर्वाचन केलेले आहे. आवश्यक तेथे कोष्टकांचा वापर केला आहे. तर मुलाखतीद्वारे उपलब्ध झालेल्या अभिप्रायाची स्वतंत्र नोंद घेण्यात आली आहे.

१.८ प्रकरणीकरण

वरील काही परिच्छेदात वर्णन केलेल्या संशोधन साधनांच्या सहाय्याने संकलित केलेल्या आधारसामग्रीचे संख्याशास्त्रीय वर्गीकरण व विश्लेषण करून वर्णनात्मक व अनुमानात्मक संख्याशास्त्रीय परिमाणे वापरून अन्वयार्थ लावला आहे. अन्वयार्थावर आधारित निष्कर्ष काढून शिफारशी केल्या आहेत. जरूर तेथे अर्थनिर्वाचनाच्या स्पष्टीकरणासाठी कोष्टकांचा समावेश केला आहे. या सर्वांचे पुढील प्रमाणे पाच प्रकरणात विभाजन केले आहे.

प्रकरण क्रमांक एक : प्रास्ताविक

या प्रकरणामध्ये वाचकाला संशोधन विषयाशी परिचित करून देण्यात आले आहे. संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी व गरज यांचा परामर्श घेण्यात आला आहे. संशोधन समस्येच्या महत्वाबरोबरच संशोधन समस्येचे शब्दांकन करून प्रस्तुत संशोधन समस्या विधानात वापरलेल्या विविध संज्ञांचे स्पष्टीकरण देण्यात आले आहे. संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा, संशोधनाची उद्दिष्टे व गृहीतके स्पष्ट केली आहेत. थोडक्यात हे प्रकरण संशोधनाची पार्श्वभूमी स्पष्ट करते.

प्रकरण क्रमांक दोन : संबंधित साहित्याचा अभ्यास

या प्रकरणामध्ये संशोधन समस्येशी संबंधित प्रकाशित व अप्रकाशित ग्रंथांचे, लेखांचे, संशोधन प्रबंधांचे समोलाचन केले आहे. संशोधन समस्येशी संबंधित साहित्याचा तसेच संशोधनाशी संबंधित पूर्वी झालेल्या साहित्याचा आढावा घेण्यात आला आहे. संबंधित साहित्याच्या अभ्यासामुळे संशोधन पद्धती, संशोधन तंत्र, सिद्धांत, परिकल्पना, गृहित कृत्ये इत्यादीबाबत मार्गदर्शन मिळते. पुनरावृत्ती टाळता येते. आधारसामग्री व निष्कर्ष यांच्या विषयी तुलनात्मक माहिती मिळविता येते. समर्पक सांख्यिकी तंत्राबाबत माहिती मिळते. थोडक्यात या प्रकरणामधून संशोधनाबाबत पुनरावृत्ती टाळण्यासाठी महत्वपूर्ण मार्गदर्शन मिळते.

प्रकरण क्रमांक तीन : संशोधन पद्धती

या प्रकरणामध्ये संशोधनासाठी कोणत्या संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे, त्यासाठी नमुना निवड कशी केली ? संशोधनासाठी कोणती साधने वापरली ? त्यांची वैधता तपासली काय ? ती

सप्रमाण आहेत काय ? माहिती संकलन कसे केले ? संकलित माहितीवर कोणत्या संख्याशास्त्रीय प्रक्रिया केल्या आहेत ? अन्ययार्थ लावण्यासाठी संकलित माहितीची पुनरचना कशी केली ? कोणती संख्याशास्त्रीय परिमाणे वापरली इत्यादीबाबत माहिती दिली आहे. थोडक्यात या प्रकरणामध्ये संशोधन पद्धतीबद्दल वस्तुतः विवेचन केले आहे.

प्रकरण क्रमांक चार : संशोधनाची कार्यपद्धती

या प्रकरणामध्ये प्रस्तुत संशोधनासाठी वापरलेल्या विविध साधनाद्वारे संकलित केलेल्या माहितीचे संख्याशास्त्रीय वर्गीकरण, कोष्टकीकरण / सारणीकरण यांबाबत विश्लेषण दिले आहे. संकलित माहितीवरून योग्य अर्थ काढण्यासाठी त्याची पुनरचना केली आहे. पुनरचित संकलनावर वर्णनात्मक व अनुमानात्मक संख्याशास्त्रीय परिमाणांचा उपयोग करून अर्थानिर्वाचन केलेले आहे. मध्यमान, टी परिक्षिका मूल्य आणि गुणानुक्रमातील फरकावरून सहसंबंध काढून वर्णनात्मक विश्लेषण केले आहे.

प्रकरण क्रमांक पाच : सारांश, निष्कर्ष, शिफारशी

या प्रकरणामध्ये संकलित केलेल्या आधार सामग्रीचे संख्याशास्त्रीय वर्गीकरण, सारणीकरण करून वर्णनात्मक व अनुमानात्मक संख्याशास्त्रीय परिमाणांचा वापर करून अर्थानिर्वाचन केल्यानंतर त्या आधारे कोणते निष्कर्ष निघतात ते स्पष्ट करून त्यावर आधारित शिफारशी सुचविण्यात आलेल्या आहेत. त्याचप्रमाणे संशोधकाला जाणविणाऱ्या व अशा प्रकारच्या संशोधनासाठी उपयुक्त ठरणाऱ्या काही समस्यांचा पुढील संशोधनासाठी निर्देश केला आहे. थोडक्यात या प्रकरणात संपूर्ण संशोधनाचा सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी मांडल्या आहेत.

१.९ समारोप

प्रस्तुत प्रकरणात शोधप्रबंधाची पार्श्वभूमी विशद करण्यासाठी स्पष्टीकरण देण्यात आले आहे. संशोधनाची पार्श्वभूमी, गरज, संशोधन समस्येचे महत्त्व, संशोधन समस्या शब्दांकन व शब्दांकनासाठी वापरलेल्या संज्ञाच्या व्याख्या, संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा, संशोधनाची उद्दिष्टे व गृहितके, संशोधन पद्धती, संशोधनाची कार्यपद्धती तसेच सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी या बाबत चर्चा केली आहे. या प्रकरणामुळे प्रस्तुत संशोधनाबाबत तपशीलवार कल्पना येण्यास, संशोधनाची उकल होण्यास मदत व्हावी अशी अपेक्षा आहे. पुढील प्रकरण क्रमांक दोन संबंधित साहित्याचा अभ्यास मध्ये संबंधित साहित्याचा व संबंधित संशोधनाचा आढावा घेतेलेला आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

- (१) मुळे रा.श., उमाठे वि.तु. - शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे.
द्वितीय आवृत्ती (नागपूर, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, १९८७)
- (२) बापट गो.बा. - शैक्षणिक संशोधन
तृतीय आवृत्ती (नूतन प्रकाशन पुणे, १९८८)
- (३) बापट गो.बा. - मुल्यमापन आणि संख्याशास्त्र
द्वितीय आवृत्ती (व्हीनस प्रकाशन पुणे., १९७३)
- (४) पारसनीस, देशपांडे - शैक्षणिक कृती संशोधन
प्रथम आवृत्ती (नूतन प्रकाशन पुणे, १९९४)
- (५) जगताप.ह.ना. - शैक्षणिक तंत्रज्ञान
द्वितीय आवृत्ती (नूतन प्रकाशन पुणे, १९९९)
- (६) गुरव के.एस. - शैक्षणिक कृती संशोधन
प्रथम आवृत्ती (मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे, १९९७)
- (७) साळुंखे सर्जेराव - समाजशास्त्रातील मुलभूत संकल्पना
प्रथम आवृत्ती (नरेंद्र प्रकाशन पुणे, २००२)